

ний ресурс] // НАУ-Експерт. – Код посилання: z0582-07, підсистема: mj2007. **12.** Угода про співробітництво держав – учасниць Співдружності Незалежних Держав з питань повернення неповнолітніх у держави їх постійного проживання (ратифікованою Законом № 2316-IV від 12.01.2005 р. [Електронний ресурс] // НАУ-Експерт. – Код посилання: 997_614, підсистема: konven. **13.** Про Національну програму «Діти України»: Указ Президента України № 63/96 від 18.01.1996 р. // Урядовий кур'єр. – 1996. – № 15–16. **14.** Про Програму «Українська родина»: постанова Кабінету Міністрів України від 14 березня 2001 р. № 243 // Офіційний Вісник України. – 2001. – № 11. – Ст. 449. **15.** Заходи щодо виконання у 2005 році Плану дій Україна – ЄС: розпорядження Кабінету Міністрів України від 22 квітня 2005 р. № 117-р. [Електронний ресурс] // НАУ-Експерт. – Код посилання: 117-2005-р, підсистема: gkm2. **16.** Про Концепцію державної міграційної політики: Указ Президента України № 622/2011 від 30.05.2011 р. // Офіційний Вісник України. – 2011. – № 42. – Ст. 1714. **17.** Доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини Ніни Карпачової на представленні у Верховній Раді України Спеціальної доповіді «Стан дотримання Україною міжнародних стандартів у галузі прав і свобод людини» від 10.12.2008 р. [Електронний ресурс] // НАУ-Експерт. – Код посилання: n0001715-08, підсистема: rw1. **18.** Практика розгляду судами справ, пов'язаних із позбавленням батьківських прав, поновленням батьківських прав, усиновленням, установленням опіки та піклування над дітьми : Узагальнення Верховного Суду України від 11.12.2008 р. [Електронний ресурс] // НАУ-Експерт. – Код посилання: n0020700-08, підсистема: sud. **19.** Конвенція ООН про захист дітей та співробітництво в галузі міждержавного усиновлення від 29.05.1993 р. [Електронний ресурс] // НАУ-Експерт. – Код посилання: 995_365, підсистема: konven.

УДК 342

С. А. МОЗОЛЬ,
кандидат юридичних наук

РЕАЛІЗАЦІЯ ВИБОРЧИХ ПРАВ ЗАСУДЖЕНИХ В УСТАНОВАХ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ ТА СЛІДЧИХ ІЗОЛЯТОРАХ УКРАЇНИ

Стаття присвячена проблемам реалізації виборчих прав засуджених в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах. Констатовано, що питання реалізації виборчих прав засуджених постало з прийняттям Конституції України у 1996 році, тому виборчий процес у вітчизняних установах виконання покарань явище відносно нове. Проаналізовано механізм та процедуру реалізації засудженими до позбавлення волі своїх виборчих прав, на основі цього виявлено причини порушення виборчих прав засуджених та запропоновано заходи, що до мінімізації протиправного впливу на перебіг голосування та механізм реалізації виборчих прав громадян в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах.

Ключові слова: вибори, виборчі права, виборчий процес, засуджений, установи виконання покарань, злочинність у сфері виборчого процесу.

Мозоль С. А. Реализация избирательных прав осужденных в учреждениях исполнения наказаний и следственных изоляторах Украины

Статья посвящена проблемам реализации избирательных прав осужденных в учреждениях исполнения наказаний и следственных изоляторах. Констатируется, что вопрос реализации избирательных прав осужденных возник с принятием Конституции Украины в 1996 году, поэтому избирательный процесс в отечественных учреждениях исполнения наказаний явление относительно новое. Проанализирован механизм и процедура реализации осужденными к лишению свободы своих избирательных прав, на основе этого выявлены причины нарушения избирательных прав осужденных и предложены меры, по минимизации противоправного влияния на ход голосования и механизм реализации избирательных прав граждан в учреждениях исполнения наказаний и следственных изоляторах.

Ключевые слова: выборы, избирательные права, избирательный процесс, осужденный, учреждения исполнения наказаний, преступность в сфере избирательного процесса.

Mozol S. A. Realization of electoral rights by prisoners in penal institutions and detention bodies of Ukraine

This article is devoted to the problems of voting rights of prisoners in penal institutions and detention centers. Ascertained that the issue of prisoners voting rights arose with the adoption of the Constitution of Ukraine in 1996, as the election process in the national penitentiary relatively new phenomenon. The mechanism and procedure of persons sentenced to imprisonment of their voting rights on the basis of the identified causes of violations of electoral rights of prisoners and proposed measures to minimize the impact of illegal voting and mechanism of voting rights in prisons and detention centers.

Key words: election, voting rights, electoral process, convicted, penitentiary, crime in the electoral process.

Реалізація виборчих прав громадян у повному обсязі, що відбуватиметься без стороннього впливу державних органів – це ідеал виборчого процесу будь-якої держави, досягнення якого в нашій країні – поки що далека перспектива. Тому, з метою забезпечення безпосередньої участі громадян у формуванні органів державної влади, в управлінні справами держави необхідні ефективні реалізація і захист виборчих прав. Становлення демократичних засад виборчого процесу в Україні обумовлює нагальну потребу саме правового регулювання охорони виборчих прав громадян. [10, с. 24]

Зрозуміло, що з огляду на нестабільність і недосконалість вітчизняного виборчого законодавства, значні прорахунки у забезпеченні та проведенні виборчого процесу, масові порушення виборчих прав громадян питання реалізації виборчих прав засуджених в Україні постає навіть не на другому плані і вбачається другорядним та неактуальним. Варто вказати на те, що виборчі права у засуджених в Україні з'явилися з прийняттям Конституції України у 1996 році, тому виборчий процес у вітчизняних установах виконання покарань явище відносно нове. [3]

На нашу думку, досліджувана у статті тема потребує більш детального вивчення і обговорення, оскільки за інформацією Голови Державної пенітенціарної служби України О. Лісіцкова на кінець 2012 року в підрозділах служби перебуває 141 Кримінально-виконавча установа, 33 слідчих ізолятори, 8 виховних колоній та 703 підрозділи кримінально-виконавчої інспекції. Загальна чисельність засуджених та ув'язнених складає близько 300 000 осіб, з яких

146 200 утримуються у слідчих ізоляторах та установах виконання покарань, 153 800 перебувають на обліку кримінально-виконавчої інспекції. [7]

Тобто майже 146 000 осіб приймають участь у виборчому процесі і реалізують свої активні виборчі права. І хоч порівняно із загальною кількістю вибоців України, яка становить приблизно 36,5 млн. осіб, ця цифра є невеликою, волевиявлення осіб, засуджених до позбавлення волі може вплинути на кінцевий результат виборів. А враховуючи можливість застосування адміністративного ресурсу та залежність засуджених від керівництва установ виконання покарань, то належна реалізація виборчих прав засуджених є важливою складовою проведення чесних і легітимних виборів.

Згідно з частиною другою статті 21 Закону України «Про вибори народних депутатів України» спеціальні виборчі дільниці утворюються таким чином, щоб виборці могли проголосувати, не порушуючи режиму перебування в установі. [13]

Ключовою правовою категорією для розгляду питання про реалізацію виборчих прав громадян в установах виконання покарань є поняття виборчого права, а також його місце серед інших прав і свобод засудженого громадянина. Безумовно, якщо визнати, що питання про пріоритетність того чи іншого права у правовому статусі особи ставити доречно і коректно, то більшість учених нададуть перевагу і поставлять на перше місце саме право на життя, свободу, недоторканність, забуваючи при цьому, що це права істотні, натуральні, які належать людині від народження і припиняються зі смертю. Право на життя належить і неосудному, і недієздатному, і новонародженому, але не слід забувати, що не вони роблять людину членом цивілізованого суспільства, людиною у правовому розумінні, суб'єктом права, а саме права, потребу в яких відчула людина, без котрих не може існувати суспільство, без яких замість держави буде первісний політичний хаос. Саме від того, хто обирає, кого обирає, і залежить життя всього суспільства. В історії були і є нині приклади, які свідчать про ту величезну історичну шкоду, а також величезні матеріальні й моральні збитки, заподіяні життю цілих народів унаслідок необачного користування своїми політичними і серед них найголовнішими – виборчими правами. [9, с. 38]

Кримінально-виконавчий кодекс України визначає основи правового статусу засуджених та їх основні права. Незалежно від тяжкості вчиненого злочину та виду покарання, засуджені зберігають статус громадян України і відповідно користуються усіма правами людини і громадянина задекларованими у Конституції України, з врахуванням обмежень, які встановлені вироком суду. Звичайно, забезпечення права засуджених на життя, освіту, охорону здоров'я та правову допомогу в установах виконання покарань є необхідною складовою виправлення і ресоціалізації засуджених, а от реалізувати у повному обсязі виборчі права засуджених у місцях позбавлення волі досить складно.

Адже, якщо засуджений має певні специфічні права та наділений особливим статусом він повинен зберігати цей статус і під час відбування покарання. Оскільки покарання розповсюджується на конкретний злочин та має чітко визначені межі і, відповідно, не повинно зачіпати тих правовідносин, які непов'язані з конкретним злочинним діянням. [11, с. 31]

Чинне законодавство не містить вичерпного переліку виборчих прав громадян. Практика виконання покарань свідчить про існування як об'єктивних так і суб'єктивних причин у неналежному забезпеченні виборчих прав засуджених, адже, крім безпосереднього права обирати, засуджені фактично не мають змоги реалізувати інші виборчі права, а саме: контроль за роботою виборчих комісій, право брати участь у формуванні виборчих комісій, ознайомлюватися із списком виборців, здійснювати контроль за голосуванням і визначенням його підсумків. [5, с. 29]

Таке широке трактування виборчих прав дозволяє розглядати як безпосередні об'єкти механізму заподіяння шкоди не тільки конкретні предмети, а й умови (їх порушення), з якими законодавець прямо пов'язує реалізацію виборчих прав.

Водночас слід зважати на те, що нерідко законодавство про вибори пов'язує виборчі права не прямо з громадянином, а з окремими спеціальними суб'єктами виборчих правовідносин: виборцями, кандидатами, зареєстрованими кандидатами, спостерігачами, членами виборчих комісій із правом дорадчого голосу, уповноваженими представниками кандидатів (зареєстрованих кандидатів). [6, с. 70] Тобто засуджені фактично не мають змоги користуватися більшістю своїх виборчих прав, у зв'язку з відсутністю механізму реалізації цих прав.

Окремо варто звернути увагу на злочинність у сфері виборчого процесу в установах виконання покарань і слідчих ізоляторах України. За офіційними даними її просто не існує, оскільки за роки участі засуджених до позбавлення волі у виборах не порушено жодної кримінальної справи за порушення виборчих прав громадян цієї категорії. Хоча фактично із 18 окремих складів злочинів, що утворюють злочини проти виборчих прав громадян передбачених особливою частиною Кримінального кодексу України (ст. ст. 157-160) більше половини можуть вчинятися в установах виконання покарань учасниками виборчого процесу.

Тобто вчинятися, як засудженими до позбавлення волі («Незаконна передача іншій особі виборчого бюлетеня виборцем» – ч. 4 ст. 158 КК; «Викрадення чи приховування виборчого бюлетеня... незаконне знищення чи псування виборчої скриньки з бюлетенями» – ч. 5 ст. 158 КК; «Голосування виборцем більше ніж один раз» – ст. 158¹ КК; «Порушення таємниці голосування» – ст. 159 КК, тощо) так і самими представниками адміністрацій установ виконання покарань, а також членами виборчих комісій, що працюють на таких спеціальних виборчих дільницях («Перешкоджання здійсненню виборчого права або права брати участь у референдумі, роботі виборчої комісії або комісії з референдуму чи діяльності офіційного спостерігача» – ст. 157 КК; «Фальсифікація виборчих документів, документів референдуму чи фальсифікація підсумків голосування» – ст. 158 КК; «Незаконне знищення виборчої документації або документів референдуму» – ст. 158² КК; «Порушення таємниці голосування» – ст. 159 КК, тощо).

Відсутність зареєстрованих фактів щодо порушень виборчого законодавства та виборчих прав громадян в установах виконання покарань в Україні, можна розглядати з двох сторін: по-перше, можливо усі етапи та стадії виборчого процесу в установах виконання покарань проходять без будь-яких суттєвих

протиправних вчинків і виборчі права зсауджених реалізуються у повному обсязі; по-друге, порушення виборчих прав громадян, що перебувають в установах виконання покарань є надзвичайно латентними, що пояснюється режимністю таких установ та прямою залежністю засуджених від адміністрацій установ виконання покарань.

Як вже зазначалося, реалізувати виборчі права засуджених в Україні у повному обсязі не вдається із об'єктивних причин, особливо це стосується доступу до агітаційних матеріалів, виборчої інформації, відсутності технічних засобів, режимності та закритості установ виконання покарань. У зв'язку з цим, для такої категорії виборців необхідно збільшити обсяг і доступ до інформації, що стосується виборчого законодавства та виборчих прав громадян.

Прикладом цього, є проведення 25 та 26 вересня 2012 року, представниками всеукраїнської громадської організації «Комітет виборців України» спільно зі співробітниками Головного управління юстиції в Одеській області трьох семінарів для засуджених з роз'яснення законодавства про вибори народних депутатів України (у виправних колоніях №№ 14, 51, 74 м.Одеси). Засуджені отримали актуальну інформацію щодо існуючої виборчої системи, основних етапів виборчого процесу, нововведень законодавства, безпосередньо процедури голосування на спеціальній виборчій дільниці.

В ході семінарів засуджені скаржилися на відсутність інформації про учасників виборчого процесу, особливо це стосується депутатів-мажоритарників, які для засуджених поки залишаються повністю невідомими. З партіями ситуація дещо краща, оскільки засуджені мають доступ до центральних і місцевих телеканалів. Багато засуджених безпосередньо пов'язували свою виборчу активність з проведенням у 2012 році амністії, фактично заявляючи лозунг «буде амністія – будуть вибори». Такі настрої пов'язані з тим, що 19 вересня 2012 року Кабінет Міністрів України схвалив проект Закону «Про амністію в 2012 році» і незабаром планується його винесення на розгляд народних депутатів. [1]

Завдяки тому, що семінари проходили в тих приміщеннях, де буде безпосередньо відбуватися голосування (клуби, їдальні і бібліотеки), багато типових ситуацій в день голосування вдалося продемонструвати на практиці. В ході обговорення засуджені отримали також просвітницькі матеріали, які залишилися в бібліотеках установ виконання покарань для постійного користування. Зазначені заходи відбуваються у більшості установ виконання покарань і відповідно дають змогу засудженим розумітися у механізмі реалізації своїх виборчих прав у день голосування, але все ж такі питання кримінальних проступків, пов'язаних з виборчими правами засуджених майже не висвітлюються, особливо це стосується порушення таємниці голосування та застосування адміністративного ресурсу.

Свідченням вказаного, є майже стовідсоткова явка на дільниці таких виборців, а також досить високий відсоток підтримки засудженими провладних партій та кандидатів. Це визнають і представники діючої влади, зокрема Представник Президента у Верховній Раді України Юрій Мірошниченко виявив занепокоєння одноставністю голосування на спеціальних дільницях у місцях позбавлення волі, де на виборах до Верховної Ради України у 2012 році

зафіксували аномальну явку та одностайну підтримку Партії регіонів, разом з тим, Мірошниченко відзначив, що ця проблема характерна не лише для цьогорічних виборів, а і для всіх виборчих процесів за часів незалежності України. [12] Прикладом цього є діаметрально-протилежні політичні погляди засуджених на виборах Президента України у 2010 році.

Так за офіційними даними ЦВК України на виборах до Верховної Ради України у 2012 році явка на спеціальних виборчих дільницях установ виконання покарань та слідчих ізоляторах становила у середньому 91 %, що значно перевищує загальнодержавний показник.

У зв'язку з цим Президент України звернувся до генерального прокурора з вимогою «оцінити аномальні явища» в округах та на спеціальних дільницях, що звичайно є позитивним зрушенням у запобіганні порушенню виборчих прав засуджених. [12]

Адміністративний вплив в установах покарань може проявлятися по-різному: це і покращене харчування напередодні та удень голосування; розповсюдження пайків від кандидатів (чай, цигарки, цукор тощо), подовжені прогулянки, можливість оформлення документів для процедури амністії. Можливі і більш радикальні заходи, серед яких: залякування, погіршення умов тримання під вартою, заміна режиму на більш суворий і таке подібне.

За результатами опитування осіб, що звільнилися з місць позбавлення волі в останні два місяці, тільки 22 % зізналися, що на них чинився тиск під час передвиборчої кампанії з боку адміністрації установ та через безпосередньо начальників загонів та старшин, що обираються з числа засуджених та співпрацюють з адміністрацією. [2]

З метою мінімізації протиправного впливу на перебіг голосування та механізм реалізації виборчих прав громадян, що перебувають в установах виконання покарань, на нашу думку, варто вжити наступні заходи:

- забезпечити проведення силами громадських організацій, представниками виборчих комісій, фахівцями з виборчого права просвітницьких заходів юридичного характеру, що стосуються сфери виборчих правовідносин. Проводити вказані заходи як із засудженими, так із працівниками установ виконання покарань;

- організувати відвідування, у день голосування, представниками засобів масової інформації установ виконання покарань та слідчих ізоляторів, з використанням при цьому аудіо-відео та фото апаратури у дозволені межах;

- запровадити процедуру відеоспостереження за перебігом голосування, з обмеженням доступом, на спеціальних виборчих дільницях, оскільки відповідно до законодавства система відеоспостереження не встановлюється у приміщеннях Центральної виборчої комісії, окружних виборчих комісій, у приміщеннях закордонних і спеціальних виборчих дільниць;

- надати можливість засудженим безперешкодно повідомляти уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, про порушення або обмеження їх виборчих прав;

- у відповідності до норм Кримінально-виконавчого кодексу та виборчого законодавства організувати зустрічі кандидатів на виборні посади із засудженими;

– узгодити спільні плани дій адміністрації установ виконання покарань з територіальними органами внутрішніх справ та військовими підрозділами у день проведення виборів на випадок виникнення надзвичайних обставин.

Перелік вказаних заходів, звісно, може доповнюватися відповідно до особливостей тієї чи іншої установи виконання покарання, суспільно-політичних настроїв засуджених, оперативної обстановки. Застосування цих дій у комплексі значно підвищить захищеність виборчих прав громадян, що перебувають в місцях позбавлення волі та буде серйозною перепорою для вчинення проступків у сфері виборчого процесу.

Отже, варто підсумувати, що необхідність забезпечення у повному обсязі виборчих прав засуджених очевидна. Вирішення багатьох проблем, що стосуються охорони виборчих прав засуджених, неможливе без відповідного ставлення до цих питань громадської думки і радикальної активної позиції найширших верств населення. Участь громадян, засуджених до позбавлення волі набуває особливого значення у сучасних умовах розвитку демократичного суспільства і є необхідною умовою для забезпечення ефективності виборчих процедур у державі.

1. Більше 260 засудженим роз'яснили виборчі права / [Електронний ресурс] портал Громадський простір – Режим доступу: <http://www.civicua.org/news/view.html?q=1891497> 2. Виборчі права ув'язнених: Як голосували ув'язнені у Дніпропетровську, або сліпа і безрука Феміда / Права людини в Україні : інформаційний Портал Харківської правозахисної групи - <http://www.khpg.org/index.php?id=1108243222>. 3. Ильченко А. Неволеизъявление / А. Ильченко / Сегодня – 26.09.2007. – № 216. – С. 7. 4. Конституція України : Офіц. вид. – К. : Парлам. вид-во, 2012. – 60 с. 5. Князев С. Д. Уголовная ответственность за нарушения избирательных прав и права на участие в референдуме / С. Д. Князев // Журнал российского права. – 2001. – № 2. – С. 26–34. 6. Лиховая С. Я. Избирательные правоотношения как объект преступления (уголовно-правовой анализ) / С. Л. Лиховая // Вестник Московского университета Сер. 11, Право. – 2005. – № 5. – С. 58–76. 7. Лісціков назвав загальну кількість засуджених в Україні [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.ukr.net/news/_l_s_ckov_nazvav_zagalnu_k_lk_st_zasudzhenih_v_ukra_n-11983206-1.html. 8. Лемак Р. Прокурорський нагляд як гарантія забезпечення правового статусу засуджених // Право України. – 2007. – № 3. – С. 69-73. 9. Медіна Л. Виборчі права громадян України як об'єкт злочину / Л. Медіна // Вісник прокуратури. – 2003. – № 11. – С. 36–42. 10. Мозоль С. А. Запобігання злочинам проти виборчих прав громадян / С. А. Мозоль / Монографія: за заг. ред., докт. юрид. наук М.І. Мельника – К.: Атіка, 2011. – 216 с. 11. Мозоль С.А. Соціальні права засуджених в Україні / С.А. Мозоль / Правовий захист людини та громадянина в Україні: матеріали Всеукр. науково-теоретичної конф. (Київ, 24 листоп. 2011 р.). – К.: Нац. акад. внутр. Справ, 2011. – 232 с., С. 31. 12. Представника президента дивує однотайність голосування за ПР в тюрмах [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://tacurs.ua/news/2188> 13. Про вибори народних депутатів України: Закон України від 17 листопада 2011 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2012. – № 10-11. – Ст. 73.